

Докторант Евелина РЪЖДАВИЧКА
(Институт по балканистика при БАН, София)
БАЛКАНСКИЯТ ПАНАИР В ОГЛЕДАЛОТО НА БЪЛГАРСКИТЕ
НАРОДНИ ПЕСНИ: ТЕМИ И ГЕРОИ

Evelina RAZHDAVICHKA, PhD Candidate
(Institute for Balkan Studies at the Bulgarian Academy of Sciences, Sofia)
BALKAN FAIR IN THE MIRROR OF THE BULGARIAN
FOLKSONGS: THEMES AND HEROES

Beyond the trivial definition of trade fair as an annual market there is an important second one, which reveals it as a specific social space and a cross-point of cultures. One way of investigating this phenomenon has been to see them through the eyes of the contemporary observers. Bulgarian folksongs provide a unique opportunity of tracing such personal viewpoint of participants. Study and analysis of folksongs' themes and heroes reveal the community's perception of the fair, its attitude to the different participants ("own" or "strangers") and the regulation of the permitted or forbidden relations within and outside the group.

Keywords: fairs, folksongs, contacts, community, 'other'.

Панаирът

Панаирът на Балканите е познат още през Античността най-вече като религиозен фестивал¹. През Средновековието българските и сръбски владетели даряват различни манастири с правото да организират ежегодни пазари и да събират приходите от тях². Тази традиция се запазва и след османското завоевание. Нещо повече, през XVIII–XIX в. с интегрирането на Балканите в световната капиталистическа система и превръщането им в суровинен доставчик за бързо развиващото се западноевропейско индустриално производство и същевременно потребител на неговите готови продукти, ролята на ежегодните пазари нараства, а с това и техният брой³.

Извън първостепенното им значение на пазари, на които се осъществява значителна част от търговския обмен между различните производствени райони вътре в страната и този с чужбина, балканските панаири функционират и като специфично социално пространство, където хора от различни етно-конфесионални групи и общности се срещат и общуват⁴. Същевременно те са и празник за населението от околността, който разчупва нормите на монотонното ежедневие, предлагайки един друг свят, изпълнен с пъстри картини, оглушителни звуци, смесващи се аромати и много забавления⁵.

Народното творчество като извор

Предизвикателството да се разкрие именно този комплексен характер на панаира е причина изследователите му да търсят отговори на своите въпроси в различни по произход и вид извори. Несъмнено изкушението да се погледне на ежегодните пазари през очите на съвременниците – преки участници в тях, е голямо. Този “поглед” е постижим посредством достигналите до нас спомени и пътеписи, но също така и чрез запазените народни песни. Както в мемоарната литература субективизмът крие известна опасност от изкривяване на търсената действителност, така и при народното творчество могат да бъдат посочени редица недостатъци, които на пръв поглед обричат всеки такъв опит на неуспех. Въпреки всички условности обаче, ако изследователят успее да се абстрахира от конкретните детайли и потърси историческата реалност в един по-широк контекст, уверена съм народните песни могат да “разкажат” много за нея. Онова, което наистина ограничава и прави едностранчив този поглед, е материалът, върху който той се базира. Последният включва само български народни песни, макар и от различни райони. Техният анализ обаче може да послужи за основа на едно бъдещо по-широко сравнително изследване, в което да се включи и песенното творчество на другите балкански народи.

Носителите на народната култура: професионалисти и аматьори

Едва ли днес бихме могли да се радваме на една толкова богата народна култура, ако тя не бе създадена и съхранена от поколения изпълнители — *професионалисти* и *аматьори*⁶. Популярността и благоденствието на първите зависи от успеха на техните представления, сцена за които осигуряват многобройните панаири. По време на тях професионалните изпълнители не просто представят различни народни песни, но и постоянно обогатяват своя репертоар с научените на място нови сюжети и форми. По този начин пътуващите артисти се превръщат в своеобразни медиатори между вътрешно обособилите се фолклорни групи. Макар техните изпълнения нерядко да са непознати за публиката, общите теми и герои ги правят разбираеми както за човека от планината, така и за този от равнината, както за земеделеца, така и за занаятчията. Близките и дори сходни мисловни нагласи и ценности на зрителя и слушателя утвърждават като вечно актуални темите за любовта, омразата, предателството и изневярата⁷.

Редом с *професионалистите* на всеки панаир могат да се открият и така наречените *аматьори*. Последните имат различни занаяти, осигуряващи тяхната прехрана, поради което участието им в панаира като изпълнители на народно творчество не преследва някаква материална изгода. Напротив, те нямат своя нарочна публика, а участвуват в общи за дадена общност забавления. През свободното си време през дългите зимни вечери у дома, на седенки и сборове, по сватби и имени дни тези “пасивни носители”⁸ на фолклорната традиция пеят, свирят и танцуват, като по този начин съхраняват и препредават на своите деца наученото от предците. Така запазената в продължение на дълъг период народна култура тържествува в дните на панаира, получила не само поле за изява, но и възможност да се обогати и възроди за нов живот.

Панаирни сюжети и герои в българските народни песни

Панаириците предоставят не само сцена, на която се изпълнява народно творчество, но се превръщат и в извор на различни теми и сюжети за него. Тъй като голяма част от последните откриваме в песните, именно чрез тях правим опит да представим тези ежегодни пазари така, както са видени от народния творец⁹.

Формирайки гръбнака на балканската търговия, панаириците следват строго определен ритъм на провеждане. Той е съобразен така, че търговците да имат достатъчно време да се придвижат от един ежегоден пазар на друг, пренасяйки със себе си и своите стоки. Пътуванията им са свързани с много препятствия и трудности. Дългите кервани с тежки товари често стават обект на нападения от страна на разбойници и хайдути. Тези атаки, завършващи понякога не само със загубата на определено имущество, но и с човешки жертви, се превръщат в един от най-популярните сюжети в народното творчество. Узунджовският панаир като най-голям на Балканите е мястото, където се срещат ежегодно едни от най-богатите местни и чужди търговци. Ето защо не е изненадващо, че именно те стават обект на грабеж.

Сега идъ, бре гарванчу, Узунджовскъ,
Узунджовскъ, бре гарванчу, баш панагир,
та жъ идъм, бре гарванчу, в Узунджово,
в Узунджово, бре гарванчу, на панагир,
накум щим, бре гарванчу, остръ сабъ,
пресрьошна щим, бре гарванчу, безърген,
та жъ текот, бре гарванчу, еснь корвъ,
Ти жъ пишеш, бре гарванчу, еснь корвъ,
не жъ собирам, бре гарванчу, безъргенско,
безъргенско, бре гарванчу, злато, сребро (Райчев 1973: 472).

Въпреки постоянните усилия от страна на османските местни и централни власти да обезпечат сигурност по пътищата, водещи към големите ежегодни пазари, техните резултати показват частичен успех. Сред най-удобните и съответно най-предпочитани места за организиране на засади и грабежи са тесните планинските проходи и пътища. Така например в една народна песен войводата съветва своите другари да се отправят към един от планинските проходи край Тетевен, където да пресрещнат търговците, отправили се към панаира в Узунджово, за да вземат тяхното “тежко имане”.

Послушаха го млади юнаци, на Тетевен, на пътеката,
отидоха долу на Тетевен, че да си чакат тежки търговци
(Чехларов 1912: 47).

Редом с нападенията обаче явна заплаха за пътуващите търговци е и лошото време, което лесно може да повреди техните стоки, причинявайки им по този начин големи загуби. Така например на път към Узунджовския панаир част от тях са застигнати от силен дъжд, който измокрил на “абаджиите тънките шаеци, скъпите гайтани, и на биволите, шарените чулове ...”¹⁰.

Панаирите остават в народната представа не само като място, където богати търговци се срещат ежегодно, за да сключват сделки и погасят стари вземания, но и като пазар, където местните хора могат да си купят или продадат различни стоки. Темата за мъжа, който отива на ежегодния пазар и пита своята невеста какъв подарък иска да ѝ донесе оттам, е сред най-често срещаните. Тя е позната в много варианти¹¹, в които главните герои са съответно съпруг-съпруга, син – майка или ерген – мома, а желаните подаръци варират в широката гама от скъпи стоки, които при степента на развитие на вътрешната търговия през разглеждания период са достъпни единствено на панаирите.

Купи ми, купи, либе, тежак армаган,
тежак арваган, басма за фистан.
И да ми купиш за танко кръсчи,
за танко кръсчи, сармену куланчи.
И да ми купиш, мило либе, за бяло гарло,
за бяло гарло, дребен маргарит.
И да ми купиш за бели раце, мило либе,
за бели раце, аляни мирджени.
И да ми купиш, мило либе, за танки крака,
за танки крака, сармени пантъфки¹².

И докато част от участниците са заети с пазарлъци и привличане на повече клиенти, то други се включват активно в колективните забавления, сред които най-атракативни са танците. На тях моми, ергени и млади невести играят хора. Едни от хората са големи (На Котил, на пънъиру, // Гуляму хоро играй¹³), а други са разделени в зависимост от възрастта и семейното положение на играещите (На Враржа селу збор има, // Дур три ми ура играйва: // Първуту ѝ фолъм моминску, // Фторуту ѝ фолъм булкинску, // Третуту ѝ фолъм бабишску. // Къту си Нетку утиди, ... // ... И си на уро той фати...¹⁴). Танцува се под музикалния съпровод на момински песни и ергенски свирни (Калюва мама думъши: // “Калю лио, сино Калю лио, // Ти къту ходиш пу збори, // пу збори и пу пънъири, // И къту свириш ф фуроту ...¹⁵).

Не само танците са любими панаирни забавления, но и устройваните там пехливански борби. За тяхната популярност и широко разпространение свидетелстват и народните песни. Според последните някои известни борци дори получават специална покана за участие в тези състезания. Такъв например е *пехливанинът* Стефан, който преди да поеме към *Имурташкия панаир* се обръща с молба към своята майка да му помогне да се приготви:

Току ми, мале, събери еснафска и граматичка,
моята руба еснафска, машин кюспеци за борба¹⁶.

В борба мерят своята сила младежи, мъже, побратими, но в отделни случаи в тях участват и смели и силни жени като Бърза пехливанка, която надвива Купен¹⁷. Народните песни са запазили спомен и за борби на смели момци с дресирани мечки:

Ше пода, мале, ше пода
на един чуен панагир

с мечката да се поборям,
с мечката, със шревницата!
(Маджаров 1988: 84)

Да покажеш мъжка сила пред събралото се множество и да победиш силен съперник е повод за гордост, но когато на панаира са дошли на сгледа много моми и семейства, то несъмнено тези юнаци печелят симпатиите на посетителите и любовта на много девойки. За вниманието на последните се борят и другите младежи. Сред тях е и Димо, който се отправя със своите приятели и братовчедка към Гьоптепския панаир. И още по пътя *Димо си варка кончето, // варка го, надпрепуска го // ... // дано го видят момите* (Геров 1983: 609–610).

Една от най-важните социални функции на сбора или съответно панаира е разширяването на потенциалния брачен пазар, който предлага едно село или град. Именно през дните на ежегодния пазар, на хорото и забавите, където се стичат хора от близо и далеч, възможностите за осъществяване на лични контакти и запознанства благоприятстват във висша степен избора на брачен партньор¹⁸. Тук всеки иска да се представи в най-добра светлина. За целта моми и ергени обличат своите нови и празнични премени и засилват техния ефект, добавяйки накити и цветя.

Те, искара баш премена,
баш премена каква годна,
антерия чичеклия,
кошулата копринена,
братова мор долама.
Искара братове мор шалваре,
Искара братови шали кошак,
И искара махрамата,

Махрамата каква годна
Каква годна праматарска.
Набели се, нацрви се,
И забодe до две игле,
Игле праматарске,
Една бела, втора жълта.
На белата бел трендафил,
На жълтата жълт трендафил¹⁹.

Някои от девойките не могат да отидат на панаира, за да се срещнат с любимия си. В знак на любов обаче те изпращат по свои близки нарочна китка:

Лельо ле, лельо Радко ле,
ще подете ли, лельо ле,
на панагирят, лельо ле,
на Дерекьоскет панагир?
Да сторя китка книката

книката и разликата
да сторя, да я проводям,
да, лельо ле, дадете
на батка Гьоргя хубави,
на Гьоргя кошничарчето²⁰

Липсата на подходящи дрехи възпрепятства участието в панаира. Така Златка се моли на майка си да отиде на Заберцкия панагир, но тя не я пуска с думите: “Ми ходи, Златко, ми ходи, // ще ти се смеят хората, // че ти си нямаш премяна”²¹. За да може да отиде, Златка заема от своята сестра нейните празнични дрехи. Онези, които все пак са се претрашили да отидат на панаира в неподходящо облекло, получават упрек от най-близките си:

Вчера панагир имаше
панагир Свети Костадин,
сичките с бели хустане,
с нови плетени калцуне
и с лустрени кундуре,

а пък ти, бате Димитре,
като те, байно, погледнах,
със калените навое
и с панналите царвуле
та във земята потънах

(Горов 1983: 345–346).

Панаирите са притегателен център за най-различни хора – моми и ергени²², майки и бащи²³, братя и сестри²⁴, приятели и приятелки²⁵, годеници²⁶. Същевременно, тези посетители често принадлежат към различни етно-религиозни, културни и социални групи, които изграждат мултиетничното, мулти-религиозно и мултикултурно османско общество. Срещата с така наречения “друг”²⁷ често е свързана със страх от престъпване на наложените рамки от допустими контакти вътре в съответната общност. Ето защо всяка една от тях си изгражда система от превантивни мерки и табута, чието спазване би предотвратило “нежеланите” срещи и евентуалните техни последствия. Християнските например по традиция посещават панаира в компанията на мъжете от семейството или близки роднини. За мюсюлманките присъствието на тези публични места е нежелателно, макар силата на това предписание да се определя в значителна степен и от възрастта, семейното и социално положение на съответната жена. Разбира се, има и много случаи, в които наложените забрани и ограничения не се спазват²⁸.

Темата за панаира като място, където жената, било тя християнка или мюсюлманка, е изложена на опасност, е сред най-често експлоатираните. Тя е развита в няколко варианта, общото между които е, че момата винаги е красива и нейните роднини (майка, баба или баща)²⁹ се страхуват да я пуснат на панаира, защото с красотата си тя може да предизвика “злодея”. В ролята на последния се сблъскаме с член от семейството, който е “къскънджия”; млад ерген или хайдутин, които отвличат моми от ежегодния пазар; *сеймен* или турски ага, които са харесали девойка на панаирното хоро³⁰. За мюсюлманите панаирът също крие опасност и техните жени, както вече бе посочено по-горе, се въздържат да го посещават. Така и при двете религиозни общности ежегодният пазар е публично пространство, в което възможният контакт на жената с друговец е реалност и налага някои ограничителни мерки.

Заклучение

Представените теми в народните песни извеждат на преден план всички характерни черти на панаира, а именно панаирът като: 1) голям и богат ежегоден пазар, на който си дават среща търговци и производители от близо и далеч; 2) като празник, на който се веселят млади и стари; 3) като социално пространство, което дава възможност за запознанства, създаване на трайни контакти и приятелства и избор на брачен партньор; 4) като публична сфера на “сблъсък” и “контакт” между различни културни модели. Посочените четири тематични

групи обединяват различни сюжети, в които участват и различни герои. Последните обаче по правило са ясно дефинирани персонажи (добри/положителни и лоши/отрицателни герои), чието място в опозиционната двойка добро – зло се определя в зависимост от моралния кодекс на обществото. Голяма част от представените герои са реални участници в панаирите, макар нерядко в песните те да са надарени със свръхестествена сила, дадена им от народния певец с цел да се засили търсеният контраст. Пренебрегвайки тези художествени похвати, можем да открием причините, поради които едни герои получават положителна, а други отрицателна роля, според предварително начертания панаирен сюжет³¹.

Прави впечатление, че в разгледаните песни търговците не са натоварени с отрицателни качества и не се прави разлика между тях с оглед на етно-религиозната им принадлежност. Напротив, те се определят като “тежки”, т.е. богати хора, които притежават тънки платове и скъпи материи, много злато и сребро, поради което стават жертва на нападения от страна на разбойници и хайдути. Тази, ако не положителна, то поне неутрална позиция на народния творец към търговската гилдия, навярно е продиктувана от важната роля, която голяма част от нейните членове играят в социално-икономическия, политически и културен живот през периода на Възраждането.

Контактите на различно ниво вътре в общността не предизвикват никакви страхове, когато се спазва наложената морална норма. Нещо повече, част от тях са продиктувани от необходимостта да се задоволят материалните, социални и културни потребности на членовете ѝ. Като деликатен обаче може да се определи въпросът за присъствието на жените на тези публични места. Така например несъмнен интерес представлява доколко възпетите жени пехливанки, които будят възхита със своята смелост и физическа сила, са реални личности и ако наистина са, как се вписват в наложената морална норма на едно все още строго консервативно патриархално общество, в което жената има точно определено място и функции³².

Много повече тревоги буди възможността за осъществяване на контакт на панаира между жена и мъж-друговец. Ето защо една от най-експлоатираните теми е посветена на отвлечената или дори убита мома по време на ежегодния пазар. За да се засили опозицията добро-зло, тя винаги е красива, добра и млада. От другата страна стои “злодеят”, извършил това деяние. И макар страхът от друговеца (турчин, сеимен, ага) да е голям и поради тази причина именно той е определен да играе отрицателната роля, в някои случаи тя се „изпълнява” от хайдутин, който отвлича момата, откъсвайки я от семейството ѝ, или дори от роднина, отличаващ се със своите отрицателни качества (вуйчо къскънджия).

Направеният кратък обзор не изчерпва една толкова обширна и богата тема. Надявам се обаче, че с него се полага една добра основа за бъдещо по-детайлно и задълбочено изследване, което би позволило да се потопим в атмосферата на панаира и да станем част от него, пък макар и опосредствено.

БЕЛЕЖКИ

¹ За тази традиция вж. Desmond 1962, 172–174.

² Текстовете на някои от тези грамоти вж. в: **Новаковић**, 1912, 167; **Иванов** 1970, 582; **Томовић**, 1977, 99.

³ За етапите на интегриране и последвалите социално-икономически промени вж. в: **Wallerstein**, 1983, 335–354; **Pamuk**, 1987, 28–33; **Kasaba**, 1988, 37–85.

⁴ Повече за ролята на панаира като социално пространство вж. **Razhdavichka**, 2006, 125.

⁵ Темата за панаира като празник е разгледана в: Braudel, 1982, 86–88.

⁶ В своя труд, посветен на европейската народна култура през ранната модерна епоха, Питър Бърк се спира подробно на тези две групи изпълнители (Бърк 1997: 125–145). Тук заслужава да се обърне и специално внимание на статията на М. Анд, в която са разграничени три групи изпълнители, като към посочените професионалисти и аматьори, авторът добавя и дворцовите изпълнители, а след това подробно се спира на всяка група, представяйки участниците в нея и техните изяви в рамките на Османската империя. Статията включва и богат нагледен материал, който спомага за изграждането на една по-точна представа за изпълнителите, техните костюми и резвизит. – Вж. Анд 2002, 983–1008.

⁷ Днес бихме нарекли тези изпълнения, залегнали в основата на репертоара на професионалните изпълнители на народна култура, ‘evergreen’. Именно тези ‘evergreen’ – и придават и универсален характер на представяните от тях програми.

⁸ Шведският фолклорист Карл фон Сидов нарича професионалните изпълнители “активни носители” на народната традиция, докато всички останали той причислява към групата на т.нар. “относително пасивни”. – Вж. **Бърк**, 1997, 125.

⁹ Народните песни като извор за Узунджовския панаир са използвани и в изследването на Георги Граматиков, посветено на този най-голям балкански ежегоден пазар. – Вж. **Граматиков**, 1993, 144–147.

¹⁰ Цитат по **Граматиков**, 1993, 144.

¹¹ Вж. Либе на панаир (Ватев 1942: 540); Купи ми, Янко, донеси (Горов 1983: 332); Стегни ме, майко, премени ме (Граматиков 1993: 147) и др.

¹² Либе на панаир (Ватев 1942: 540).

¹³ **Арнаулов**. С вариант “На збор, Димитре, на Котил, // На котленските ливади // Гулямо хору играй” от песента “Отвел момата с хитрост”, 1923, 341, 446.

¹⁴ Арнаулов, 1923: 168. За отделни хора, играни от моми, невести и ергени, научаваме и от една македонска песен. Според нея мома Гюргия отива на панаира и “Те отида на хорото, // На хорото сред збералто. // Не се фати де идае, // Лю се фати до момите, // Нат невести до юнаци” (Веркович 1860: 274). В песен от Самоковско с показателното име “Три хора играят” се пее: “Три опа играят, // три оре, три збора. // Едно оро води // Невенкина золва, // друго опо води // Невенкини девер, // третото оро води // Невенка невеста ...” (Стоин 1975: 415).

¹⁵ Арнаулов 1923: 273. В друга песен се разказва за невеста, която иска да заведе своя роднина мома на панаира в Бъля, но момичето отказва, защото там има либе, което свири на кавал, а тя няма да се въздържи да не плаче. – Вж. Русакиев 1956: 133–134 (“Мома не иска да я видят хората, че плаче за ерген”).

¹⁶ **Геров** 1983: 721. В друг вариант пък “Николчо дума майцим си: // – Стани ми, мале, събери // моята герджик прямена, // и за день и за кѣта день, // и бѣшка руба за борба” (Маджаров 1988: 84).

¹⁷ Вж. “Момче годениче и Цони пехливанин”, запазена в различни варианти (Арнаудов 1923: 264); “Гѣро и Никола се борят на Узунджовския панаир”, достигнала до нас в два варианта (Геров 1983: 723). В друга песен отново от Странджанско се пее за Бѣрза пехливанка, която надвива Купен, запазена също в два варианта (Геров 1983: 724).

¹⁸ Вж. **Геров** 1983: 222, 319, 457, 466 (на панагирят ще пода // напети моми да гледам; Наню отдолу идяше, // отдолу отде Калово, // от Каловският панагир, // панагир Свети Пателѣй. // Дона на Нану думаше: // – Ходи ли, Наню, в Калово, // на Калоският панагир, // гледа ли моми хубави, // хубави моми калоски, // калоски и каначки, // гледа ли, отбира ли? // И ходих, Доно, и гледах // панагирето обидях // Калово и Стоилово; Я вчѣра ходих, мале ле, // на Заберският панагир // панагир Свети Костадин. // Там видях мома хубава, харесах и ме хареса // бендисах и ме бендиса; ... Я в Сърмашик ще пода, // на Сърмашичкият панагир // панагир Свети Пателѣй, // хубави моми да гледам); Арнаудов 1923: 273, 341 (Калова мама думѣши: // Калю лио, сино Калю лио, // Ти кѣту ходиш пу збори // пу збори и пу пѣнѣири... // ... И нѣред гледаш мумити, // Куя си мума ареса; Стувянум мама прудума: // ... ти стѣни, синко Стувене, // ти иди, синко, на Котил, // На Котил, на пѣнѣиру ... // Ти гледѣй, мама, момите // дѣно ти да си аресѣш // кѣту Дрѣганка хубава). Интересно е сравнението, което намираме в една песен от Средногорието, в която се пее за Петѣр, който две години ходи да иска рѣката на Донка, но родителите ѝ отказват, защото момата е още малка. На третата година Донка сама отказва на Петѣр, защото вече е остарѣл с думите: “ Вѣрни сѣ, вѣрни, Петри ли, // теп ти е времи миналу // кѣту нѣ мѣшкар пѣнѣир” (Ралев 1953: 243).

¹⁹ **Веркович** 1860: 273-274. Срв. **Богданова** 1994: 370 (Сестро лѣо, бяла Калинке, // Я се хубаво натрухи // сѣс най-хубава премяна, // руся си коса оплети, // хайде на сбора да идем, // на сбора вѣв Кѣрюкѣово, // на сбора на панаира). Податки за празничното облекло на посетителите намираме и в други извори. Така например Ф. Каниц съобщава за “мѣже с жените и децата си, всички облечени в празнични носии”, които бѣрзат кѣм сѣседното село Тѣрк Смил, кѣдето по това време се провежда ежегодният панаир. – Вж. **Каниц** 1999: 341.

²⁰ **Горов** 1983: 337–338. Срв. “Булко Тодоро, мари, ще подете ли // на панагирят, мари, на Гѣоптепският? // Ако подете, мари, на много здравѣ // да носите, мари, на батка Гѣоргя, // на батка Гѣоргя, мари, праматарят. // Я ще му пратя, мари, китка книката”.

²¹ **Горов** 1983: 504. Срв. “Стоян е ходил хайдутин”, в която майката на Стоян войвода се притеснява как ще ходи сина ѝ на панаира в с. Чеглаик, като няма хубави дрехи (Горов 1983: 229).

²² Моми събират, трѣгват // на вангелѣлото ще подат, // на Гѣоналия на сѣборѣт, // на Гѣоналицкият панагир, // панагир свети Костадин (Горов 1983: 197); Срв. Моми се белат, събират, // моми на сбора ша ходят, // на Йона на панаира (Богданова 1994: 540).

²³ Чи муята майка либе, чи муоѣ бѣща // тий са ютишле, джанѣм любе, и тий на пѣнѣир, // на пѣнѣир, джанѣм любе, на Прувѣдѣ (Арнаудов 1923: 365).

²⁴ Сестро Радо ле, Радо ле, // стани колата постели, // на панагирят да идем, // на троленския панагир; Бате ле, Петѣрване ле, // хайде ма, холан, заведи // вѣв Трулен на панагира (Богданова 2001: 132, 370).

²⁵ Сгадали са се, сгадали, // Пенка и Груд двамата // на панагирят да подат (Горов 1983: 136).

²⁶ Уд гориа слазйъши мумче згудиъничи, // згудиъничка ходи, то на збор утива (Арнаулов 1923: 264).

²⁷ През разглеждания период все още разделителната линия между “ние” и “те” следва най-често религиозното разграничение между мюсюлмани и немюсюлмани, макар че обособяването по етническа принадлежност също е много ясно изразено (Razhdavichka 2006).

²⁸ За жените в мъжкия свят на бизнеса вж. **Razhdavichka** 2006: 142-144.

²⁹ Вж. “От ревност вуйчо погубва племеницата си”, “Баща кълне хубавата си дъщеря” (Русакиев 1956: 102, 194–195); “Гюрге, моме, хубава”, запазена в два варианта (Веркович 1860: 143; 273–274).

³⁰ Вж. песните за вуйчо къскънджия (“уйку ти къскънджията”), който убива своята племеница, играеща на панаирното хоро и за сеймени, които идват от панаир, за да вземат Йорданка (Русакиев 1956: 102, 194–195); Сеймен пита иска ли Янка да стане хънъма (два варианта) или Петърван войвода откраднал Маринка от панаира в Труляя (Горов 1983: 197–198, 649); Турчин харесал мома на хорото (три варианта), турци отвличат мома от панаир или мома убива турчин на панаир (Богданова 1994: 540–541, 579–580); Гюргия убива на панаира Емин ага в два варианта (Веркович 1860: 143, 273–275).

³¹ Правим уточнение, че всички изводи са базирани единствено на материала, който е използван като извор в този доклад, без да се ангажираме с “имиджа” на същите герои в други неизползвани тук песни. Ето защо едно бъдещо разширяване на изворовата база може да доведе и до известния в тях.

³² Тук използвам т. нар. регресивен метод, за да дам пример за участието в панаира на друга една жена, чието име е Мара. Тя живеела в малкото странджанско село Звездец през първата четвърт на ХХ в. Тъй като селските общности са затворени и доста по-консервативни, можем да допуснем, че техният морален кодекс остава непроменен за един сравнително по-дълъг период и даденият пример е съотносим към реалността преди 1877–1878 г. Въпросната жена е описана като най-живописната личност на панаира. На повече от 50 години, дребна и пълна, тя е “единствената еманципирана жена в селото” – неомъжена, с татуировка на ръката, тя пуши и обича да посещава кръчмата, където разговаря с мъжете. През празничните дни тя продава слънчогледово семе и бонбони, а по време на панаира отваря собствена сергия с рулетка, на която децата и младите мъже могат да проверят своя късмет (Маджаров 1988: 82).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Арнаулов, 1923: Арнаулов, М. Северна Добруджа. Етнографски наблюдения и народни песни. – СНУ, 1923, № 35.

Богданова, 1993: Богданова, Л., С. Бояджиева, Н. Кауфман, К. Михайлова, Л. Парпулова, С. Петкова, С. Стойкова. Български народни балади и песни с митически и легендарни мотиви. – СХУНК, № 60, Ч. 1., 1993.

Богданова, 1994: Богданова, Л., С. Бояджиева, Н. Кауфман, К. Михайлова, Л. Парпулова, С. Петкова, С. Стойкова. Български народни балади и песни с митически и легендарни мотиви. – СХУНК, № 60, Ч. 2., 1994.

- Богданова, 2001:** Богданова, Л., Р. Иванова, С. Стойкова. Български хайдушки и революционен песенен фолклор. – СХУНК, 2001, № 61.
- Бърк, 1997:** Бърк, П. Народната култура в зората на модерна Европа. С., 1997.
- Ватев, 1942:** Ватев, С. Народни песни от Софийско. – СХУ, 1942, № 43.
- Веркович, 1860:** Веркович, С. Народне песме македонски бугара. Книга прва. Женске песме. Београд, 1860.
- Горов, 1983:** Горов, Г. Странджански фолклор. – СХУ, 1983, № 57.
- Граматииков, 1993:** Граматииков, Г. Узунджовският панаир. С., 1993.
- Иванов, 1970:** Иванов, Й. Български старини из Македония. С., 1970.
- Каниц, 1999:** Каниц, Ф. Дунавска България и Балканът. Т. 3. С., 1999.
- Маджаров, 1988:** Маджаров, П. Сборовете (панагирето) в бита и фолклора на странджанци. – Български фолклор, 1988, № 1.
- Новаковић, 1912:** Новаковић, С. Законски Споменици српских држава средњега века. Книга 5. Београд, 1912.
- Райчев, 1973:** Райчев, А. Народни песни от Средните Родопи. С., 1973.
- Ралев, 1953:** Ралев, Л. Български народни песни от Средногорието. Дял II. Песни от село Войнягово. – СБНУ, 1953, № 46.
- Романски, 1956:** Романски, С. Народни песни и приказки от Нови пазар и с. Еньо-во, Новопазарско. – СХУНК, 1956, № 47.
- Русакиев, 1956:** Русакиев, С. Народни песни на малоазийските българи в Новопазарско. – СБНУ, 1956, № 47.
- Сакъзов, 1927:** Сакъзов, И. Панаири в средновековна Македония. – Македонски преглед, 1927, № 4.
- Стоин, 1975:** Стоин, В. Народни песни от Самоков и Самоковско. С., 1975.
- Томовић, 1977:** Томовић, Г. Повеља манастира Леснова. – Историјски часопис, 1977, № 24.
- Цицелкова-Божкова, 1953:** Цицелкова-Божкова, З. Български народни песни от Средногорието. Дял I. Песни от Копривщица. – СБНУ, 1953, № 46.
- Чехларов, 1912:** Чехларов, Н. Юнашки песни, записани преди Освобождението от разни места. – СХУНК, 1912, № 26.
- And, 2002:** And, M. Traditional Performers. – In: Ottoman Civilization. Vol. 2. Ankara, 2002.
- Braudel, 1982:** Braudel, F. Civilization and Capitalism 15th–18th Century. Vol. 2. The Wheels of Commerce. London, 1982.
- Desmonde, 1962:** Desmonde, W. Magic, Myth, and Money. The Origin of Money in Religious Ritual. The Free Press of Glencoe, 1962.
- Dexter, 1930:** Dexter, T. The Pagan Origin of Fairs. Cornwall, 1930.
- Kasaba, 1988:** Kasaba, R. The Ottoman Empire and the World Economy. The Nineteenth Century. State University of New York, 1988.
- Pamuk, 1987:** Pamuk, Ş. The Ottoman Empire and the European Capitalism, 1820–1913. Trade, Investment, and Production. Cambridge University Press, 1987.
- Razhdavichka, 2006:** Razhdavichka, E. Nineteenth-century Balkan Fairs as a Social Space: Hierarchy, Marginality, Ethnicity, and Gender – Études Balkaniques, 2006, № 1.
- Wallerstein, 1983:** Wallerstein, I., R. Kasaba. Incorporation into the World-Economy: Change in the Structure of the Ottoman Empire, 1750–1839. – Colloques internationaux du CNRS, No 601 – Économie et Sociétés dans l'Empire Ottoman (fin du XVIIIe – début du XXe siècle). Paris.